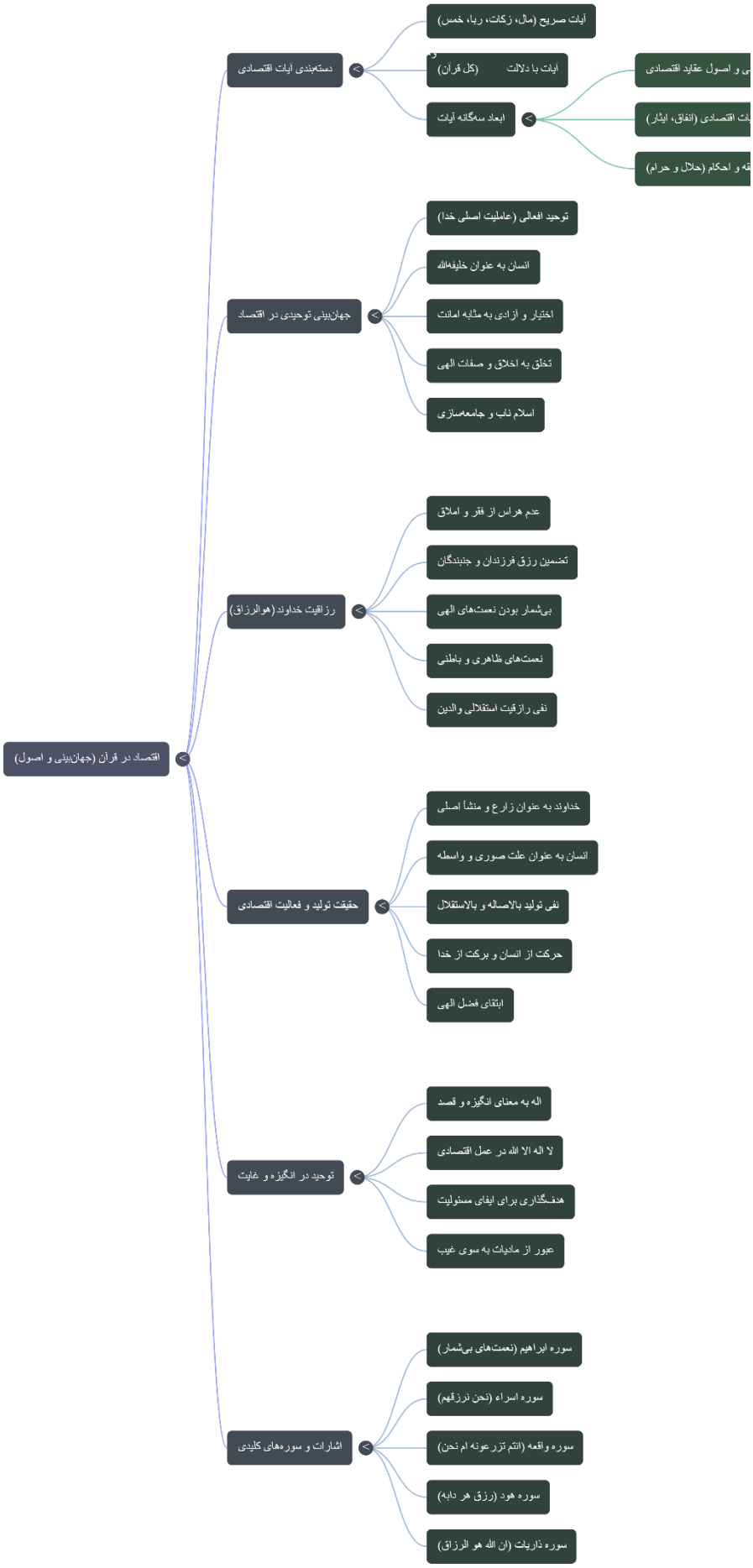
بسم الله الرحمن الرحیم

دوره اقتصاد در قرآن کریم (۱)

ثروت؛ نعمت یا آزمون؟

جلسه دوم

مدرس دوره: دکتر عادل پیغامی

اقتصاد در قرآن (جهان‌بینی و اصول)
دسته‌بندی آیات اقتصادی
آیات صریح (مال، زکات، ربا، خمس)
آیات با دلالت (کل قران)
ابعاد سه‌گانه آیات
ی و اصول عقاید اقتصادی
ات اقتصادی (انفاق، ایثار)
ته و احکام (حلال و حرام)
جهان‌بینی توحیدی در اقتصاد
توحید افعالی (عاملیت اصلی خدا)
انسان به عنوان خلیفه‌الله
اختیار و آزادی به مثابه امانت
تخلق به اخلاق و صفات الهی
اسلام ناب و جامعه‌سازی
رزاقیت خداوند (هوالرزاق)
عدم هراس از فقر و املاق
تضمین رزق فرزندان و جنبندگان
بی‌شمار بودن نعمت‌های الهی
نعمت‌های ظاهری و باطنی
نفی رازقیت استقلالی والدین
حقیقت تولید و فعالیت اقتصادی
خداوند به عنوان زارع و منشأ اصلی
انسان به عنوان علت صوری و واسطه
نفی تولید بالاصاله و بالاستقلال
حرکت از انسان و برکت از خدا
ابتقای فضل الهی
توحید در انگیزه و غایت
اله به معنای انگیزه و قصد
لا اله الا الله در عمل اقتصادی
هدف‌گذاری برای ایفای مسئولیت
عبور از مادیات به سوی غیب
اشارات و سوره‌های کلیدی
سوره ابراهیم (نعمت‌های بی‌شمار)
سوره اسراء (نحن نرزقهم)
سوره واقعه (انتم تزرعونه ام نحن)
سوره هود (رزق هر دابه)
سوره ذاریات (ان الله هو الرزاق)

مبانی اقتصاد توحیدی و هدایت قرآنی

چکیده

این نوشتار بر اساس تحلیل آموزه‌های قرآنی در حوزه اقتصاد تدوین شده است و به بررسی ابعاد مختلف جهان‌بینی، اخلاق و احکام اقتصادی از منظر قرآن می‌پردازد. هدف از آن، تبیین جایگاه عاملیت الهی در معیشت و ارائه رویکردی توحیدی به مسائل مالی و تولیدی است.

آموزه‌های اقتصادی در قرآن صرفاً به مجموعه‌ای از احکام فقهی محدود نمی‌شود، بلکه ریشه در یک جهان‌بینی عمیق توحیدی دارد. بر اساس این دیدگاه، خداوند «رازق» و «عامل اصلی» در تمام فرآیندهای اقتصادی است و نقش انسان به عنوان «خلیفةالله»، نقشی واسطه‌ای و مسئولانه است. کلید واژه اصلی این رویکرد، «توحید افعالی» است که بر اساس آن، هیچ عاملیتی در جهان مستقل از اراده الهی نیست. این نگرش منجر به رفع ترس از فقر، تغییر انگیزه در فعالیت‌های اقتصادی و درک عمیق‌تر از مفهوم برکت و رزق می‌شود. فعالیت اقتصادی نه یک هدف غایی، بلکه ابزاری برای کسب توانمندی جهت ایفای مسئولیت‌های الهی انسان است.

.....

۱. دسته‌بندی آیات اقتصادی در قرآن

آیات قرآن در مواجهه با ساحت زندگی اقتصادی بشر به دو صورت کلی قابل بررسی هستند:

- **دلالت صریح و مستقیم:**

آیاتی که از کلیدواژه‌های مشخص اقتصادی مانند مال، زکات، خرج، ربا، خمس و مالیات‌های اسلامی استفاده کرده‌اند.

- **دلالت وسیع و کلان:**

آیاتی که اگرچه ظاهر اقتصادی ندارند، اما هدایت و دلالت آن‌ها تمام ابعاد زندگی از جمله ساحت اقتصاد را در بر می‌گیرد.

به طور کلی، آیات مربوط به حوزه اقتصاد را می‌توان به سه بخش تقسیم کرد:

بخش	تمرکز اصلی	محتوا
جهان‌بینی	الهیات اقتصادی	ارائه اصول عقاید و نگاه توحیدی به مالکیت و رزق
اخلاقیات	رفتار فردی و اجتماعی	توصیه‌هایی مانند انفاق، مساعدت و ایثار
فقه و احکام	حلال‌ها و حرام‌ها	بیان قوانین جزئی، معاملات و حدود شرعی

۲. جهان‌بینی توحیدی؛ زیربنای اقتصاد اسلامی

یکی از ضرورت‌های اساسی، داشتن «اصول عقاید اقتصادی» است. جهان‌بینی صرفاً محدود به مسائل اعتقادی و انتزاعی نیست، بلکه باید در عرصه سیاست، فرهنگ و اقتصاد تجلی یابد.

۲.۱. توحید افعالی و عاملیّت الهی

بر اساس آیات قرآن (مانند سوره واقعه)، عاملیت اساسی در دنیا با خداوند است. انسان اگرچه دارای اختیار و اراده است، اما این اختیار در طول اراده الهی و به عنوان امانتی برای ایفای مسئولیت (خلیفةالله) به او داده شده است.

- **مثال زراعت و صنعت:**

قرآن کریم تأکید می‌کند که زارع واقعی خداوند است (سوره واقعه، آیه ۶۴). انسان تنها تمهیدات و ابزارها را فراهم می‌کند، اما علت اصلی رشد و نِمو، اراده الهی است.

۲.۲. صفات الهی به عنوان الگوی رفتاری

اسامی خداوند (مانند آنچه در دعای جوشن کبیر آمده) تنها برای نیایش نیستند، بلکه الگوهایی برای «تَخَلُق به اخلاق الله» هستند. در اقتصاد نیز، شناخت صفت «رزاقیّت» خداوند باید منجر به تغییر رفتار انسان در کسب و توزیع ثروت شود.

۳. رزاقیّت الهی و نفی ترس از فقر

یکی از موانع بزرگ در مسیر تحقق اقتصاد توحیدی، ترس از فقر و نگرانی‌های معیشتی است که شیطان در ذهن انسان ایجاد می‌کند.

- **تضمین رزق:**

قرآن تأکید دارد که رزق تمام جنبندگان (دَآبَّه) بر عهده خداوند است (سوره هود، آیه ۶). این رزق حتی برای موجودات در اعماق اقیانوس‌ها نیز تضمین شده است.

- **نفی فرزندکشی اقتصادی:**

در سوره اسرا (آیه ۳۱)، خداوند به صراحت از کشتن فرزندان به دلیل ترس از فقر (خَشیَتَ اِملاق) نهی کرده و می‌فرماید: «ما رزق آن‌ها و شما را می‌دهیم.»

- **واسطه‌گری در رزق:**

والدین نباید خود را رازق فرزندان بدانند. گاهی رزق والدین به واسطه حضور فرزندان و برکتی که آن‌ها با خود می‌آورند تأمین می‌شود.

.....

۴. تولید و فعالیت اقتصادی در محضر خدا

در اقتصاد توحیدی، مفاهیم تولید و تلاش معنای متفاوتی پیدا می‌کنند:

۴.۱. مفهوم «اِله» و انگیزه فعالیت

کلمه «اِله» علاوه بر معبود، به معنای «انگیزه و قصد» نیز هست. عبارت «لا اله الا الله» در عرصه اقتصاد به این معناست که انسان نباید هیچ انگیزه و غایتی جز خداوند در فعالیت‌های خود داشته باشد.

۴.۲. اِبتِغاء فضل الهی

بر اساس سوره اسرا (آیه ۱۲)، چرخش شب و روز و تحولات جهان برای آن است که انسان به دنبال «فضل پروردگار» (اِبتِغاء فضل) باشد. نیازهای مادی، محرِک‌هایی هستند که خداوند در وجود انسان قرار داده تا او را به حرکت و تلاش وادارد، اما منشأ تمام این مواهب، فضل الهی است.

۴.۳. نسبت تولید با اراده خدا

انسان مولدِ مستقل نیست، بلکه «علت صوری» در فرآیند تولید است. مواد اولیه (علت مادی)، توانایی فعالیت (علت فاعلی) و هدف نهایی (علت غایی) همگی باید در پیوند با خداوند باشند. تولید در واقع «صورت‌بخشی» به موادی است که خداوند برای رفع نیاز بشر خلق کرده است.

۵. تحلیل تمثیلی: هدف از معیشت

برای درک بهتر نسبت فعالیت اقتصادی و هدف از زندگی، می‌توان از تمثیل «شارژ تلفن همراه» استفاده کرد:

- **اشتباه راهبردی:**

  تصور اینکه هدف از خرید تلفن همراه، صرفاً شارژ کردن آن است، مُضحِک به نظر می‌رسد.

- **واقعیت:**

  شارژ کردن (تأمین نیازهای معیشتی و خوردن و آشامیدن) تنها وسیله‌ای است برای ذخیره انرژی تا دستگاه بتواند کارکرد اصلی و غایی خود را انجام دهد.

- **نتیجه‌گیری:**

  انسان نیز برای غایتی فراتر از خوردن و خوابیدن ساخته شده است. سیر کردن شکم و کسب درآمد، تنها برای کسب توان جهت ایفای مسئولیت‌های الهی و اجتماعی است.

۶. شواهد و مصادیق قرآنی

در بررسی و تحلیل ها به آیات متعددی استناد شده است که چارچوب این تحلیل را تقویت می‌کنند:

۱. **سوره ابراهیم (آیه ۳۴):**

تأکید بر بی‌شمار بودن نعمت‌های الهی و ناسپاسی انسان (ظلومٌ کَفَّار).

۲. **سوره ذاریات (آیه ۵۸):**

معرفی خداوند به عنوان تنها روزی‌دهنده و صاحب قدرت استوار (اِنَّ اللهَ هُو الرَّزاق ذُوالقُوَّۀ المَتین).

۳. **سوره لقمان (آیه ۲۰):**

اشاره به نعمت‌های ظاهری و باطنی که خداوند بر انسان تمام کرده است.

٤. **سوره اسرا (آیه ۱۲):**

تبیین نظم هستی برای فراهم شدن بستر تلاش اقتصادی و طلب فضل الهی.

نتیجه‌گیری

بررسی آموزه‌های اقتصادی قرآن کریم نشان می‌دهد که اقتصاد توحیدی بر پایه شناخت جایگاه خداوند به‌عنوان رازق حقیقی و پذیرش مسئولیت انسان به‌عنوان خلیفه الهی شکل می‌گیرد. در این نگرش، فعالیت‌های اقتصادی مانند تولید، کسب درآمد و تأمین معیشت، هدف نهایی زندگی نیستند، بلکه وسیله‌ای برای تحقق اهداف والاتر انسانی و الهی محسوب می‌شوند. باور به رزاقیت خداوند، ضمن تقویت توکل و آرامش، انسان را از ترس افراطی نسبت به فقر رها می‌سازد و به تلاش مسئولانه دعوت می‌کند. همچنین، اخلاق اقتصادی مبتنی بر عدالت، انفاق، تعاون و پرهیز از ظلم و بهره‌کشی است. در نهایت، اقتصاد توحیدی می‌کوشد میان نیازهای مادی و کمال معنوی انسان تعادل برقرار کند و فعالیت اقتصادی را به مسیری برای بندگی خداوند و خدمت به جامعه تبدیل سازد.